

AMOS OZ

JUDA

Prevela s nemačkog
Mirjana V. Popović

■ Laguna ■

Naslov originala

Amos Oz

HABESORAH AL PI YEHUDA

Copyright © 2014, Amos Oz

All rights reserved.

Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Za Deboru Oven

Na rubu polja ide izdajnik. Kamen na njega ne baci
živ, nego mrtav.

Natan Alterman, *Izdajnik*

1.

Ovo je priča o zimskim danima s kraja 1959, početka 1960. godine. U ovoj priči ima zabluda i strasti, razočarane ljubavi i nešto nalik pitanju o religioznosti koje je ovde ostalo bez odgovora. Na nekim zgradama se još prepoznaju tragovi rata od pre deset godina kada je došlo do podele grada. Mogu se čuti mukle, udaljene melodije harmonike ili u predvečerje, iza neke spuštene roletne, čežnjivi zvuci usne harmonike.

U mnogim kućama na zidovima dnevne sobe vise Van Gogova *Zvezdana noć* ili *Žitno polje s čempresima*, dok asure i danas prekrivaju pod u malim sobama, a *Dani Siklaga* ili *Doktor Živago* leže rasklopljeni i prevrnuti na ivici madraca od penaste gume prekrivenog čaršavom sa orijentalnom šarom po kome je poređana gomila izvezenih jastuka. Cele večeri u naftarici tinja plavi plamen. U uglu sobe obično stoji čaura granate sa umetnički aranžiranim suvim čičkom.

Početcem decembra Šmuel Aš je prekinuo studije na univerzitetu u nameri da napusti Jerusolim zbog nesrećne

ljubavi i istraživačkog rada u kome je zapeo, ali pre svega zato što je zbog katastrofalne finansijske situacije svog oca bio prinuđen da potraži posao.

Bio je snažan mladić, dvadesetpetogodišnjak, osetljiv, socijalista i astmatičar koji se brzo oduševljavao i lako razočaravao. Široka ramena, kratak, debeo vrat – baš kao njegovi prsti: debeli i kratki, kao da na svakom nedostaje po jedan članak. Iz svih pora na licu i vratu džigljale su mu grgurave dlake brade koje su podsećale na čeličnu vunu. Ta brada je rasla na licu do neobuzdanih uvojaka i spuštala se do runastih malja na grudima. Izdaleka je uvek, bilo zimi, bilo leti, izgledao kao da je obliven znojem. Ali izbliza je čovek prijatno iznenađen mogao primetiti da koža Šmuela Aša ne ispušta kiselkasti vonj znoja, već nežni miris dečjeg pudera. On se u trenu oduševljavao novim idejama, pod uslovom da deluju oštroumno i pomalo revolucionarno. Međutim, isto je tako bio sklon brzom zamoru, možda zbog uvećanog srca ili astme.

Suze bi mu grunule na oči, što ga je zbunjivalo i zbog čega bi se zastideo: kada bi u zimskoj noći u dnu ograde tužno mjaukalo maće koje je možda izgubilo majku, gledalo ga srceparajuće i trljalo se o njegovu nogu, oči bi mu odmah zasuzile. Ili kada bi se na kraju osrednjeg filma o usamljenosti i očajanju u Edinsonu ispostavilo da je upravo najžešći lik od svih dokazao plemenito srce, odmah bi mu grunule suze i steglo se grlo. Kada bi na izlasku iz bolnice *Šaare Cedek* ugledao zagrljene mršavu ženu i dete koji jecaju, odmah bi mu došlo da plače iako ih nije poznavao.

U to vreme se smatralo da je plakanje ženska stvar. Muškarac obliven suzama izazivao je odbojnost, pa čak i blago gnušanje, kao žene kojima je rasla brada. Šmuel se veoma stideo svoje slabosti i ulagao najveći trud da se obuzda, ali bezuspešno. Potajno se slagao sa podsmehom koji je izazivala

---

njegova osetljivost, pa se čak pomirio sa svojom okrnjenom muškošću i činjenicom da mu je život iz tog razloga verovatno beskoristan i besciljan.

Ali šta ti preduzimaš, upitao bi se katkada iz osećanja izvesnog prezira prema sebi, šta u stvari ti preduzimaš osim što saosećaš? Zar nisi na primer tu mačku mogao da uvijek u mantil i poneseš kući? Ko te je sprečavao? A uplakanoj ženi sa detetom mogao si jednostavno da priđeš i upitaš da li nekako možeš da im pomogneš. Ili si mogao da daš detetu knjigu i nekoliko keksa da se zanima na balkonu, dok si sa ženom mogao da sedneš na krevet u svojoj sobi i tiho razgovaraš o tome šta ju je zadesilo i kako bi možda mogao da joj pomogneš?

Nekoliko dana pre nego što ga je napustila, Jarden je rekla: ti si ili egzaltirano, nesmireno kućence što grebe, čak i kada sediš na stolici, vrtiš se sve vreme jureći svoj rep, ili si potpuna suprotnost toga – po ceo dan se izležavaš na krevetu kao neprovetreno ćebe.

Jarden je time mislila na večiti Šmuelov umor, a s druge strane na neku načelnu silovitost u njegovom hodu, iza koje se uvek skrivalo takmičenje u brzini: kada se penjao stepenicama, uvek je preskakao po dva odjednom. Prometne ulice je prelazio dijagonalno, brzo, kao da prezire smrt, ne gledajući desno ili levo, kao da se baca u tuču izbačene kudrave glave dok se raduje predstojećoj borbi, isturenog trupa, tako da se sticao utisak da mu noge panično trče za telom, a telo za glavom, kao da se noge boje da bi Šmuel mogao da nestane iza ugla i ostavi ih na cedilu. Trčao je po ceo dan, pritom teško disao, grozničavo, ne zato što se plašio da će zakasniti na predavanje ili na politički skup, već što je uvek, danju i noću, hteo da obavi sve što je planirao. Da bi se na kraju vratio miru svoje sobe. Činilo mu se da je svaki dan života

bio kao iscrpljujuća trka s preponama ukруг, od jutра kada bi se trgao iz sna do povratka pod topli zimski prekrivač.

Voleo je da drži predavanja svakome ko je hteo da ga sluša, naročito prijateljima iz radnog kružoka za socijalističku obnovu: rado je objašnjavao, obrazlagao, pobijao, protivrećio, dokazivao. Govorio je dugo, s uživanjem, dovitljivo i promišljeno.

Ali kada bi mu odgovorili, kada je trebalo da sasluša ideje drugih, Šmuel bi odmah postao nestrpljiv, nepažljiv i dekoncentrisan, spopao bi ga tako veliki umor da su mu se oči sklapale, a grgurava glava tonula na grudi.

Uživao je takođe da pred Jardenom drži vatrene govore, razbija predrasude i uzdrma stavove, izvlači zaključke iz pretpostavki i pretpostavke iz zaključaka. Ali kada bi nešto rekla, kapci su mu se gotovo uvek sklapali posle dva-tri minuta. Prebacivala mu je da je uopšte ne sluša, on je poricao, a kada bi mu tražila da ponovi ono što je upravo rekla, promenio bi temu i zapodenuo priču o zabludama Ben Guriona. Bio je predusretljiv, velikodušan, pokazivao dobru volju i bio mek kao pamučna rukavica, činio je sve što je mogao ne bi li se svima dopao, ali je ipak istovremeno bio zbunjen i nestrpljiv: zaboravljao je gde je ostavio drugu čarapu, šta je gazda kuće u stvari hteo od njega i kome je pozajmio svoju svesku beležaka sa predavanja. Ali nikada nije grešio kada bi kategorično isticao šta je Kropotkin rekao o Nečajevu posle prvog susreta i šta je dve godine kasnije mislio o njemu. I ko je od Isusovih učenika govorio manje od ostalih.

Iako je volela njegovu nestalnost, bespomoćnost i ono što je smatrala svojstvom privrženog psa, izbezumljenog u naletu osećanja, velikog psa koji se stalno privija i balavi kolena, Jardena je rešila da ga napusti i prihvati bračnu ponudu mladića s kojim se ranije bavljala, jednog marljivog i

---

ćutljivog hidrologa po imenu Nešer Šaršavski, stručnjaka za sakupljanje kišnice, koji je skoro uvek unapred znao njene želje. Nešer Šaršavski joj je za rođendan po univerzalnom kalendaru kupio lepu maramu, a onda joj je povrh toga za rođendan prema jevrejskom kalendaru koji je padao dva dana kasnije kupio zelenu orijentalnu haljinu. Čak se sećao rođendana njenih roditelja.

2.

Tri nedelje pre Jardeninog venčanja, Šmuel je konačno pao u očajanje zbog *Isusa u očima Jevreja*, magistarskog rada koji je započeo sa velikim oduševljenjem, naelektrisan snagom revolucionarnog saznanja koje ga je zablesnulo kada je odabrao temu. Ali kada je počeo da proverava pojedinosti i istražuje, postalo mu je jasno da njegove sjajne ideje nisu bile nimalo nove, da je sve objavljeno još pre njegovog rođenja, početkom tridesetih, u napomenama kratkog eseja koji je napisao njegov izvanredni učitelj profesor Gustav Jom-Tov Ajzenšlos.

Kriza je nastupila i u radnom kružoku za socijalističku obnovu: on se sastajao svake srede u osam uveče u zadimljenom kafeu niskog plafona u jednoj uličici u četvrti Jegija Kapajim. Tu su se ponekad okupljale zanatlije, instalateri, električari, moleri i štamparski radnici da bi igrali bekgemon, zbog čega su drugovi iz radnog kružoka smatrali ovaj kafe manje-više proleterskim. Doduše, moleri i radio-tehničari

---

nisu prilazili stolu socijalističkih reformatora, ponekad bi neki od njih preko dva stola upitao nešto ili dobacio primedbu, ili bi neko iz kružoka ustao, neustrašivo prišao stolu igrača bekgemona i zamolio radnike za vatru da bi zapalio cigaretu.

Skoro svi članovi kružoka su se posle dugih rasprava saglasili sa zaključcima XX kongresa komunističke partije Sovjetskog Saveza o Staljinovoj strahovladi, ali jedna grupa nedokazanih ne samo da je zahtevala da ostanu odani Staljinu nego i da potvrde njegov načelni stav o diktaturi proletarijata u skladu sa Lenjinovim definicijom. Druga dvojica su išla čak tako daleko da su ideje mladog Marksa upotrebili za kritiku poznijeg učenja zrelog Marksa. Kada je Šmuel Aš pokušao da smiri strasti, četvoro od ukupno šest drugova objavilo je da će napustiti radni kružok i osnovati novu ćeliju. Među četvoro otpadnika bile su dve jedine žene radnog kružoka, bez kojih se cela stvar činila besmislenom.

Istog meseca, Šmuelov otac je izgubio dugogodišnju pravničku borbu koju je u najrazličitijim instancama vodio protiv starijeg partnera u maloj firmi u Haifi (*Galeb d.o.o.*, tehnički crteži, kartografija i vazdušni snimci) pošto mu je žalba konačno odbačena. Šmuelovi roditelji su bili prinuđeni da mu obustave mesečnu pomoć koju je primao od početka studija. Sišao je u dvorište, tražio i pronašao iza kontejnera za đubre tri-četiri stare kartonske kutije, odneo ih gore u svoju iznajmljenu sobu u četvrti Tel Arza i svakog dana nasumice trpao u njih knjige, odeću i druge stvari. Pritom nije imao pojma kuda da ide.

Šmuel je nekoliko večeri tumarao ulicama mokrim od kiše kao omamljen medved, naglo probuđen iz zimskog sna. Teškim, brzim koracima išao je po centru grada ulicama koje su zbog hladnoće i vetra bile skoro puste. Nekoliko puta se u sumrak spustio u četvrt Nahalat Šiva, gde je na kiši zurio kroz

gvozdenu kapiju zgrade u kojoj Jardena više nije živela. Ponekad bi ga noge greškom odvele u njemu nepoznate napuštene zimske krajeve, u Nahlaot, Bet Jisrael, Ahvu ili Musraru, gde je gacao po barama, izbegavao kante za đubre, tek tako izvrnute na ulici. Dva-tri puta je isturao glavu kao da se bori sa betonskim zidom koji deli izraelski Jerusalim od jordanskog.

Zastajao bi i odsutno posmatrao krive table između zardale bodljikave žice: Stoj! Granica! Pažnja, mine! Opasnost – ničija zemlja! Kao i: Pažnja – ovo područje je u dometu neprijateljskih snajperista. Šmuel je zastajkivao između tih tabli kao da su tu raširili jelovnik iz koga treba nešto da odabere.

Tako je svake večeri tumarao naokolo, pokisao do gole kože, sa brade su mu se cedile kapi kiše, drhtao je od hladnoće i očajanja, da bi se na kraju vratio umoran i iscrpljen i sklupčao u krevetu do sledeće večeri: zamarao se lako, možda zbog uvećanog srca. A kada bi osvanuo sledeći dan, tromo bi ustao, obukao se, ogrnuo mantilom koji se još nije osušio posle švrljanja prethodne večeri, i opet bi ga noge odvele na rub grada, do Talpiota, do Arnone. Tek kada bi se našao kraj rampe kibuca Ramat Rahel, gde ga je nepoverljivi stražar osvetlio baterijskom lampom, osvestio bi se, okrenuo i brzim, nervoznim koracima zaputio kući, kao da beži. Kod kuće bi brzo pojeo dve kriške hleba i jogurt, raširio mokru odeću, opet se zavukao pod prekrivač i dugo, uzaludno pokušavao da strese hladnoću. Na kraju bi ga savladao san. Do sledeće večeri.

Jednom je sanjao o susretu sa Staljinom. Sastanak je održan u niskoj, zadnjoj sobi kafea, gde se sastajao radni kružok za socijalističku obnovu. Staljin je profesoru Gustavu Jom-Tovu Ajzenšlosu naložio da pomogne Šmuelovom ocu da se izbavi iz svih teškoća i finansijskih gubitaka, dok je Šmuel

---

sa vidikovca na krovu hrama Uspenja Presvete Bogorodice pokazao Staljinu vrh Sionske gore u daljini, deo Zida plača koji se nalazio s druge strane granice, u jordanskom delu Jerusalima. Nije prosto umeo da objasni Staljinu, sa smeškom pod brkovima, zašto su Jevreji odbacili Isusa i zašto dan-danas ustrajavaju na tome. Staljin je nazvao Šmuela „Judom“. Na kraju sna, na tren se pojavi lik Nešera Šaršavskog, kome Staljin pruži limenu kutiju sa štenetom koje je cvilelo. Od toga se Šmuel probudi sa neobičnim, nejasnim osećanjem, jer su njegova uvijena objašnjenja pogoršala situaciju i podstakla ne samo Staljinov prezir nego i nepoverenje.

Kiša i vetar bubnjali su u prozor. U zoru je limeni lavor okačen na ogradi balkona šuplje odzvanjao dok je udarao o nju. Dva psa, daleko od njegove kuće, a možda čak udaljena jedan od drugog, neprekidno su lajala celu noć, lavež se samo ponekad stišavao kada je prelazio u zavijanje.

Pade mu na pamet da napusti Jerusalem i negde, na nekom udaljenom mestu potraži ne baš mnogo težak posao, možda kao noćni čuvar u brdima Ramon, gde je u pustinji, kako je načuo, nicao nov grad. U međuvremenu je dobio pozivnicu za Jardenino venčanje: izgleda da se njoj i Nešeru Šaršavskom, njenom poslušnom hidrologu, stručnjaku za sakupljanje kišnice, veoma žurilo sa venčanjem. Čak nisu mogli da sačekaju kraj zime. Šmuel odluči da je iznenadi, da iznenadi celo društvo i prihvati ovaj poziv. Mimo svih običaja, iznenada će se pojaviti tamo, ozaren, bučan, nasmejan, tapšati po ramenima, kao nezvan gost će banuti na obred kome bi trebalo da prisustvuje samo najuži deo porodice i najbliži prijatelji, a onda će se razdragano priključiti svadbenom veselju posle ceremonije, deliće opštu sreću i u okviru umetničkog programa nastupiti sa čuvenom imitacijom profesora Ajzenšlosa, poznatog po akcentu i pevušenju.

Ali Šmuel Aš je ujutru na dan venčanja dobio težak astmatični napad i otišao u ambulantu, gde su uzalud pokušavali da mu pomognu aparatom za inhalaciju i različitim lekovima protiv alergije. Iz ambulante su ga prebacili u bolnicu *Bikur holim*.

Šmuel je časove Jardeninog venčanja proveo na prijemnom odeljenju za hitne slučajeve. Zatim je tokom njihove prve bračne noći bio neprekidno priključen na kiseonik. Sledećeg dana je odlučio da ustane i smesta napusti Jerusalem.

3.

Početak decembra, u danu kada je u Jerusalimu padao sneg pomešan sa kišom, Šmuel Aš je saopštio profesoru Gustavu Jom-Tovu Ajzenšlosu i ostalim profesorima (sa Fakulteta za istoriju i nauku o religiji) da namerava da prekine studije. Napolju na vadiju, polja magle valjala su se tamo-amoo, i podsećala Šmuela na prljavu vatu.

Profesor Ajzenšlos je bio omalen, preterano pedantan čovek sa naočarima debelih stakala kao dno pivske flaše i oštrim, krutim pokretima ptice kukavice koja naglo izleće na vratanca zidnog časovnika. Užasnua se kada je čuo za planove Šmuela Aša.

„Ali zašto? Kako je to moguće! Koji nam je vrag?! Isus iz jevrejske perspektive! Time se otvara jedinstveno plodno polje istraživanja! U *Gemari! Tosefti!* U spisima učenjaka! U narodnom predanju. U srednjem veku! Mi smo na putu da ponovo otkrijemo nešto novo! Dakle? Šta? Možda ćemo ipak polako nastaviti istraživanje? Sigurno ćemo brzo odustati od negativne misli da dezertiramo usred boja!“

Tako je govorio dok mu je vazduh iz nozdrva maglio stakla naočara, pa ih je energično trljao zgužvanom maramicom. Iznenada, dok je pružao ruku u gotovo silovit stisak, reče potpuno izmenjenim, pomalo stidljivim glasom: „Ali ako smo – ne dao bog – iznenada zapali u finansijske teškoće, možda postoji diskretan način da polako i postepeno pronađemo skromnu pomoć?“ I ponovo stisnu Šmuelu ruku tako snažno da se začu tiho krckanje njegovih kostiju, a onda iz njega opet gnevno provali:

„Nećemo tako lako odustati! Ni od Isusa, ni od Jevreja niti od sebe! Pomoći ćemo vam da se vratite svojim obavezama!“

U hodniku, pošto je izašao iz profesorove kancelarije, Šmuel se nehotice nasmeši kada se seti studentskih proslava, kad je uvek imitirao Gustava Jom-Tova Ajzenšlosa, koji bi banuo u prostoriju kao ptica kukavica iz časovnika i, kao obično, govorio u prvom licu množine, čak i sa sopstvenom ženom u spavaćoj sobi.

Te večeri Šmuel Aš je otkucao oglas, u kome je zbog neočekivanih okolnosti jeftino nudio radio-aparat (od bakelita) firme *Filips*, malu pisaću mašinu *Hermes bejbi*, polovni gramofon i dvadeset ploča klasične muzike, džez i šansona. Okačio ga je na oglasnu tablu pored stepenica koje su vodile ka kafeu u podrumu Kaplanove kuće. Zbog mnogih oglasa i reklamnih cedulja stavio ga je tako da je prekrivio manji oglas. Bila je to svetloplava cedulja na kojoj je Šmuel, upravo dok ju je prekrivao svojim oglasom, razabrao pet-šest redova ispisanih korektnim, dopadljivim ženskim rukopisom.

Onda se gotovo u kasu, sa pruženom kudravom glavom jelena koja kao da beži od vratine iz koje je izrasla, uputi ka autobuskoj stanici pred kapijom studentskog naselja. Ali posle četrdeset-pedeset koraka, kada se našao u visini bronзанog kipa Henrija Mura, jedne debele, skrhane žene, on se

---

---

iznenada okrenu na peti i otkasa nazad do Kaplanove kuće, do oglasne table kraj kafeterije. Kratkim, debelim prstima žurno skide svoj oglas o rasprodaji da bi pročitao ono što je prekrpio pre nekoliko minuta:

Ponuda za lični kontakt

Samcu, studentu društvenih nauka, osećajnom sagovorniku sa istorijskim znanjem nude se besplatan smeštaj i skromna mesečna pomoć, ukoliko je spreman da pet časova svake večeri pravi društvo kultivisanom i obrazovanom invalidu od sedamdeset godina. Invalid je obično sposoban da se sam stara o sebi i više mu je potreban sagovornik nego pomoć. Prijave se podnose lično od nedelje od četvrtka između četiri i šest posle podne u uličici Rav-Albas 17, u četvrti Šaare Hesed (molimo da se obratite Atalji). Zbog posebnih okolnosti, kandidat će biti zamoljen da se unapred napismeno obaveže na diskreciju.

4.

Uličica Rav-Albas na padini Šaare Hesed vodila je u Dolinu Svetog krsta. Kuća broj 17 bila je poslednja. U to vreme se tu završavala četvrt i počinjala su kamenita polja koja su sezala odatle do ostataka arapskog sela Šejh Badra. Džombava ulica se odmah iza poslednje kuće pretvarala u kamenitu stazu koja se blago spuštala u dolinu i krivudala na sve strane, neodlučna da li treba da nastavi u tu divljinu ili da se okrene i vrati u nastanjena područja. Kiša je u međuvremenu prestala. Nad arapskim brežuljcima padao je sumrak, a svetlost bila tako meka i primamljiva kao miomiris. U daljini je, među stenama na padini, paslo malo stado. Pod oblačnim večernjim nebom stajao je pastir umotan u mrki ogrtač, prav kao sveća između jedne kiše i sledeće, i posmatrao sa pustog, neplodnog brežuljka poslednje kuće na zapadnom rubu arapskog Jerusalima.

Kuća je Šmuelu Ašu izgledala skoro kao podrum, ležala je ispod nivoa ulice, kao da je do prozora utonula u tešku zemlju na padini. Posmatrana sa ulice, ličila je na zdepastog

---

muškarca širokih ramena sa tamnim šeširom koji je kleknuo na zemlju tražeći nešto izgubljeno.

Dva krila zardale gvozdene kapije su očigledno već dugo visila ukrivo na šarkama i pala su pod težinom na tle kao da će pustiti korenje. Iz tog razloga kapija nije bila ni zatvorena ni otvorena. Razmak između dva krila bio je jedva toliki da se čovek provuče, a da ih ne udari ramenima. Iznad kapije nadvio se zardali gvozdeni luk sa Davidovom zvezdom na vrhu, gde su četvrtastim slovima bile ispisane reči:

I doći će izbavitelj u Sion.* Jerusolim će vaskrsnuti.

Amin.

1914.

Šmuel siđe u malo dvorište niz šest ravnih, ispucalih kamenih stepenika koji se nimalo nisu slagali jedan sa drugim. Ono ga je očaralo na prvi pogled i probudilo u njemu čežnju za mestom koga nije mogao da se seti ma koliko je želeo. Prože ga trag sećanja, slika drugih unutrašnjih dvorišta iz minulog vremena, ali nažalost nije znao gde ih je i kada video, samo je nejasno naslućivao da to nisu bila zimska dvorišta kao ovo ovde, naprotiv, bila su letnja i preplavljena svetlošću. To sećanje probudilo je neko osećanje između tuge i radosti: kao jedan ton čela u mrkloj noći.

Dvorište je bilo opasano kamenim zidom visine čoveka i popločano pločama koje su se s godinama uglačale i poprimile crvenkasti sjaj, dok su ponegde bile prošarane sivim. Tu i tamo su mrlje svetlosti igrale po tlu: stara smokva i bujna loza bacale su senke. Grane su im bile tako debele i gusto

---

* Svi navodi iz Novog zaveta dati su prema prevodu Vuka Karadžića, a iz Starog zaveta prema prevodu Đure Daničića. (Prim. prev.)

zbijene da su se čak i sada, kada su odbacile deo lišća, videla samo treperava ostrvca svetlosti. Kao da ovde nije dvorište, nego skriveni bazen sa blago ustalasanom vodom.

Na ogradi i pred kućom, čak i na prozorskim ispustima cvetale su muškatile kao mali gorionici crvene, bele, ružičaste, ljubičaste i skerletne boje. Rasle su u rashodovanim zarđalim sudovima i starim bokalima, izbijale iz otvora plinskih šporeta, bujale između kanti, šolja, latora i oštećenih ve-ce šolja. Svi ti predmeti su zbog nove namene bili napunjeni zemljom. Prozore sa rešetkama štitili su zeleni prozorski kapci. Zidovi kuće su bili izgrađeni od jerusalimskog kamena koji je ispoljavao svoju divlju, nedirnutu stranu. A pozadi, iza kuće i zidova, prostirao se čestar čempresa koji na večernjem svetlu nisu izgledali zeleno, nego skoro crno.

Sve je prekrivala tišina hladnog zimskog neba. Nije to bila vrsta prozirne tišine što nagoni čoveka da se utopi u njoj, već neka ravnodušna, drevna tišina koja ne mari za njega.

Krov je bio prekriven crepovima. Na kosini se izdizao mali, trouglasti krovni prozor koji je podsećao Šmuela na narandžasti šator. I on je bio prekriven izbledelim crepovima. Odjednom shvati da bi se najradije uselio na tu mansardu, zavukao u nju sa gomilom knjiga i bocom crvenog vina, nekom peći i jorganom, gramofonom i nekoliko ploča, i ne bi izlazio odatle. Ostati na mansardi i ne napustiti je više nikada, barem ne dok napolju traje zima.

Pročelje kuće je prekrivala razgranata puzavica vosak-cveta koja se oštrim kandžicama držala za pukotine na zidu. Šmuel polako pređe dvorište da bi osmotrio treperave mrlje svetlosti, sivi splet vena na crvenkastom kamenju. Obre se pred zeleno obojenim dvokrilnim gvozdenim vratima na kojima se kao zvekir isticala glava lava bez sjaja. U zubima

---

---

je držao veliku gvozdenu alku. Na desnom krilu je reljefnim slovima stajao natpis:

Bet Jehoijahin Abrabanel, neka ga Bog poživi i
štiti da bi objavio pravednog Boga.

Ispod toga je stajala ceduljica, pričvršćena za vrata sa dva komada uske lepljive trake, ispisana istim rukopisom koji je Šmuelu već bio poznat iz oglasa sa „ponudom za lični kontakt“ na Kaplanovoj kući: lepim, ženskim rukopisom bez veznika „i“ između imena koja su bila odvojena samo dvostrukim razmakom:

Atalja Abrabanel Geršom Vald
Pažnja – odmah iza vrata je polomljen stepenik.

5.

„Idite pravo, molim vas, a onda desno, pratite izvor svetlosti, pa ćete doći do mene“, začu se iz kuće ne baš mladalački muški glas. Bio je dubok, pomalo zabavljen, kao da je govornik očekivao dolazak gosta tačno u ovom trenutku, kao da je zadovoljan što je bio u pravu i uživa u ispunjenom očekivanju. Ulazna vrata nisu bila zaključana.

Šmuel Aš posrnu na ulazu jer je očekivao stepenik koji vodi nagore, a ne nadole. Tu zapravo nije bilo stepenika, pre neka zamena za stepenik, drvena daska. Ako bi posetilac stao svom težinom na nju, ona bi se na drugom kraju digla kao poluga preteći da ga obori. Šmuelova brza reakcija je sprečila opasan pad kada se drvena daska pod njegovom nogom podigla uvis i on se spase velikim doskokom na kameni pod. Pritom su mu uvojci poleteli napred i povukli ga za sobom u hodnik koji je bio skoro u potpunom mraku, jer su u njemu sva vrata bila zatvorena.

Što je Šmuel napredovao dublje u kuću dok je utirao put čelom kao odojče kroz porođajni kanal, to je jasnije osećao

---

da pod u hodniku nije ravan, već blago nagnut: kao da je rečno korito, a ne slabo osvetljen hodnik. Istovremeno oseti prijatan miris sveže opranog rublja, ugodne čistoće, štirka i toplote pegle.

Na hodnik se nadovezivao jedan kraći, sa čijeg kraja je dopirala ona svetlost koju mu je pri ulasku u kuću obećao vedar glas. Svetlost je dovela Šmuela Aša u biblioteku sa visokom tavanicom, čvrsto zatvorenim prozorskim kopcima, gde je plavičasti plamen naftarice zagrevao prostoriju. Jedino električno osvetljenje zračilo je u koncentričnim krugovima iz stone lampe na pisaćem stolu nadvijene nad hrpom knjiga i hartija, kao da se ona iz isključive ljubavi prema njima odriče cele biblioteke.

Iza tople kupe svetlosti, između dvoje metalnih kolica pretovarenih knjigama, mapama sa spisima i debelim sveskama, sedeo je jedan starac i telefonirao. Ramena mu je prekrivalo vuneno ćebe kao da je ogrnut talitom. Bio je ružan čovek, visok i širok, poguren i grbav, šiljastog nosa koji je ličio na kljun žedne ptice, dok je luk brade podsećao na kosu. Obilje fine, gotovo ženske kose slivalo se kao širok, srebrni vodopad na potiljak. Oči su mu bile poluskrivene ispod gustih, belih veđa koje su delovale kao mlečnobelo inje. Njegova ajnštajnovska brada bila je mali snežni brežuljak. Ne prekidajući telefonski razgovor, on ispitivački pogleda posetioca, okrenu bradu ka levom ramenu, namignu levim okom, dok se desno, to okruglo plavo oko raširi i neprirodno uveća. Izraz lica svedočio je o podsmešljivom lukavstvu ili pronicljivom sarkazmu, kao da je u trenutku pronikao u pravu prirodu mladića pred sobom i duboko razumeo njegovu nameru. Trenutak kasnije invalid isključi svoj prodorni pogled, potvrdi blagim klimanjem da je primetio posetioca i okrenu glavu. Sve vreme je neprekidno i svadljivo govorio u slušalicu:

„Kada je neko nepoverljiv, kada neko uvek polazi od toga da ga svi lažu, kada neko ceo svoj život shvata kao neprekidnu trku u cikcak u nastojanju da izbegne zamke ... Izvini, je l' se to kod mene pojavio kurir? Ili nepozvani zanatlija?“ On pokri slušalicu jednom rukom, čiji su prsti pod svetlom stone lampe zasvetleli ružičasto i izgledali gotovo providni, kao sablasni. Iznenada mu se na grubom licu boje maslinovog stabla pod gustim brkovima ozari brz mangupski osmeh kao da je smislio kakvu bi zamku mogao da spremi svom posetioicu koji nije znao kakva ga sudbina čeka: „Sedite. Ovde. Pričekajte.“

Onda spusti šaku sa slušalice i nastavi dok mu je glava sa šumom sede kose i dalje bila nagnuta ka levom ramenu:

„Progonjeni čovek – bilo da je progonjen zato što je on učinio one druge progoniocima ili je progonjen zato što mu u bednoj mašti samo tako vrvu od zlonamernih neprijatelja – ima u svakom slučaju pored sve nesreće i moralni nedostatak: u uživanju što si progonjen ima nečeg suštinski nepoštenog. Inače, takvog čoveka po prirodi stvari ranije očekuju patnja, samoća i bolesti nego druge ljude, drugim rečima – nas. Nepoverljivi čovek po prirodi uvek očekuje katastrofu. Kao što kiselina nagriza svaki alat s kojim dolazi u dodir, tako nepoverenje nagriza sve, ono uništava i samog nepoverljivca. Kada se neko danonoćno pazi ljudi, neprekidno razmišlja o tome kako da izbegne napade, spreči intrige i zametne lukavstvo da bi izdaleka uočio zamku koja mu je podmetnuta – neminovno biva oštećen. To su stvari koje sprečavaju čoveka da živi. Molim te, izvini samo trenutak...“

Onda opet pokri slušalicu sablasnom rukom, pa se obrati Šmuelu Ašu ironičnim tonom, dubokim, umornim, pomalo promuklim glasom: „Budite tako dobri, pa sačekajte još nekoliko sekundi. Slobodno možete da slušate moje govore.“

Iako se mladić kao vi sigurno u životu rukovodi drugom zvezdom vodiljom, zar ne?“

Ne sačekavši odgovor, starac skloni šaku sa telefona i nastavi da govori:

„Iako su nepoverenje, manija gonjenja, pa čak i mizantropija manje važni od ljubavi prema celokupnom čovečanstvu: čovekoljublje je povezano sa staromodnim mirisom krvoprolića. Bezrazložna mržnja je po mom mišljenju manje zlo od bezrazložne ljubavi: čovekoljubivi borci za bolji svet su oni koji od davnina žele da nas spasu, a od njih nema ko da nas spase, oni su na kraju krajeva... Dobro, dobro, u pravu si. Nećemo se više raspređati o ovoj temi. Dok ti i ja razmišljamo o svim mogućim načinima spasa i utehe, kod mene se pojavio siroti mladić sa bradom pećinskog čoveka, snažan mladić u šinjelu, a možda i u vojničkim cokulama. Da nije došao da regrutuje i mene? Zato ćemo ti i ja ovde staviti tačku, možemo nastaviti razgovor sutra, prekosutra. Još ćemo razgovarati dragi moj, naravno da ćemo razgovarati. Moramo razgovarati. Šta mogu ljudi kao mi da rade drugo nego da debatuju? Da love kitove? Da zavedu kraljicu od Sabe? Uzgred, o zavodnjenju kraljice od Sabe imam svoje tumačenje, jedno neromantično, zapravo očajno tumačenje poslovice: 'Mrzost zameće svađe, a ljubav prikriva sve prestupe.' Dok me izreka 'Mnoga voda ne može ugasiti ljubavi, niti je reke potopiti' uvek podseća na vatrogasne sirene. Molim te, pozdravi dragu Geniju, zagrlji je i poljubi je u moje ime, zagrlji je i poljubi svoju Geniju na moj način, ne u svom činovničkom maniru. Kaži joj da mi nedostaje sjaj njenog lica. Ne, ne sjaj tvog lica, moja srodna dušo, dosadan si kao cela tvoja generacija. Da. Doviđenja dani. Ne. Ne znam kada se vraća Atalja. Ona radi šta hoće, a i ja radim šta ona hoće. Da. Doviđenja. Hvala. Amin, kako ti kažeš, ako bog da.“

Zatim se okrenu Šmuelu, koji se najpre dvoumio, pa zatim oprezno seo na pletenu stolicu, iako mu je delovala pomalo klimavo kao da će se zaljuljati pod težinom njegovog snažnog tela. Starac iznenada pusti svoj snažni glas: „Vald!“

„Izvinite?“

„Vald! Vald! Prezivam se Vald. A ko ste vi? Naseljenik? Naseljenik iz kibuca? Koji je pravo sa galilejskih brda sišao kod nas? Ili ste naprotiv stigli iz pustinje Negev?“

„Ja sam odavde, iz Jerusalima, to jest iz Haife, ali studiram ovde. To jest, bolje rečeno, studirao sam ovde. Do sada.“

„Molim, mladi prijatelju, studirate ili ste studirali? Iz Haife ili Jerusalima? 'S gumna li, ili iz kace?“

„Izvinite, odmah ću objasniti.“

„A osim toga ste sigurno pozitivan čovek? Ne? Kultivisan? Napredan? Idealistički borac za bolji svet koji se zalaže za moral i pravdu? Zaljubljen u ideje i idealističan kao svi mi? Ne? Zinite i objasnite šta ste hteli da kažete, 'zlatne jabuke u srebrnijem sudima jesu zgodne reči.“

Strpljivo je čekao na odgovor, glave nagnute ka levom ramenu, jednog stisnutog, a drugog širom otvorenog oka, kao čovek u iščekivanju da se podigne zavesa i počne predstava, od koje zapravo ne očekuje mnogo, tako da mu ne preostaje ništa drugo nego da sačeka šta će likovi učiniti nažao jedan drugom: kako će se uzajamno gurnuti u ponor, ako taj ponor uopšte postoji, i na koji će način pojedini likovi naneti sebi nesreću koja je predodređena samo njima.

Šmuel poče dakle iz početka, ovoga puta opreznije: reče ime i prezime. Ne, ne, koliko zna nije ni u kakvom srodstvu sa slavnim Šalomom Ašom. Njegovu porodicu čine činovnici i geodete, poreklom je iz Haife i studira u Jerusalimu, to jest studirao je istoriju i nauku o religiji iako nije religiozan, uopšte nije, čak bi moglo da se kaže da je pomalo

---

sušta suprotnost, ali... Isus Nazarećanin i Juda Iskariotski i duhovni svet sveštenika i fariseja koji nisu prihvatili Isusa, i kako je Nazarećanin upravo iz perspektive Jevreja veoma brzo od progonjenog postao simbol progona i ugnjetavanja ... to je po njegovom mišljenju zajedničko Isusu i istaknutim borcima za bolji svet poslednjih generacija ... Ali to je duža priča, nada se da ne smeta, on dolazi zbog oglasa, oglasa sa ponudom za lični kontakt, što je slučajno video na oglasnoj tabli u Kaplanovoj kući, na ulazu u kafe.

Na te Šmuelove reči, čovek se pridiže i pusti da mu kari-rano vuneno ćebe spadne na pod, pa se posle komplikovanih pokreta trupa naposletku uspravi u punoj visini, onako povijen, uhvati obema rukama naslon stolice i stade čudno poguren na noge, iako se moglo videti da težinu tela ne nose one, već snažne ruke. Očigledno nije dirao štake oslonjene na sto. Bio je snažan, poguren, grbav, visok, glava mu je skoro dodirivala luster. Telo mu je ličilo na iskrivljeno stablo stare masline. Imao je široka leđa, velike uši, ali je i pored toga, kada se Šmuelov pogled na tren ukrstio sa pogledom starca, delovao kraljevski zbog bujne kose koja je padala na ramena, snežnih nanosa veđa i guste brade belog sjaja. Šmuel začuđeno primeti da su mu za razliku od vedrog glasa ironičnog prizvuka plave oči bile natmurene, prepune tuge.

Onda se čovek obema rukama osloni na sto i opet prevali svu težinu na njih, pa se polako kretao ivicom stola, s golemim naporom kao ogromna hobotnica izbačena na suvo koja se sada bori da preko strme obale otpuzi u vodu. Tako se čovek snagom mišića vukao duž stola dok nije stigao do tapeciranog pletenog naslonjača, neke vrste ležaljke koja ga je čekala pored pisaćeg stola, ispod prozora biblioteke. Ovde, izvan svetlosne kupe stone lampe izveo je komplikovan niz okreta i pomeranja težišta uz pomoć ruku dok nije uspeo da

smesti svoje krupno telo u naslonjaču. Odmah je podrugljivim glasom objavio:

„Ah! Oglas! Dakle postoji oglas! A ja sam brzopleto rekao – molim, ali to je zapravo nešto između vas i nje. Ja nemam nikakve veze sa njenim tajnama. Što se mene tiče, možete da sedite ovde i da je čekate koliko hoćete. A kakvo blago skrivate tu? To jest, ispod svoje brade? Molim. Dozvolio sam sebi da se našalim. Ne zamerite mi ako sada sa vašom dozvolom malo odremam. Kao što vidite, dotični je oronuo: sa mnom je krenulo nizbrdo. To jest ide nizbrdo, ali ja ne idem. A vi, mladiću, sedite, molim vas sedite, ne plašite se, kod mene vam se nikakvo zlo neće desiti, sedite, možete čak da odaberete jednu ili dve knjige i čitate ih dok ona ne stigne, ili ćete možda takođe radije dremnuti. Dakle smestite se, sedite.“

Onda začuta. Možda je sklopio oči, pružen na svom ležaju, pokriven kariranim vunanim ćebetom kao ogromna lutka svilene bube koja je ličila na svoju prethodnicu i očekivala ga na novom mestu. Kada se prekrio, linija tela mu se preobrazila u tihi lanac brežuljaka.

Šmuel se pomalo začudi ponovljenim molbama gospodina Valda da sedne, iako je bio dovoljan jedan pogled da se uveri da gost sve vreme sedi na svom mestu, da nije ustajao niti se ijedanput pomerio. Na blago naherenom kalendaru na zidu naspram pisaćeg stola, između visokih polica knjiga, bila je slika slikara Ruvena Rubena: dolina, brežuljak, maslinova stabla, ruševina i krivudava planinska staza. Šmuel iznenada silno požele da ustane i ispravi naherenu sliku. Onda opet sede na svoje mesto. Geršom Vald ne reče ništa. Možda je dremao i nije ništa video. Ili još nije potpuno sklopio oči iza žbunastih belih veđa, te je sve video i čutao, jer je i sam to želeo.

6.

Ušla je kroz druga vrata, koja Šmuel uopšte nije primetio. To i nisu bila prava vrata, nego otvor iza zavese od orijentalnih perli okačenih za tavanicu. Čim je ušla, pruži ruku i uključi svetiljku na tavanici, pa električna svetlost jarko obasja sobu. Senke nestadoše iznad kula od knjiga. Krupna prilika od oko četrdeset i pet godina kretala se po sobi kao da poznaje njenu privlačnu snagu. Bila je u svetloj, jednobojnoj haljini do članaka, sa jednostavnim crvenim džemperom. Duga tamna kosa meko joj je padala preko leve dojke. U kosi su se njihale dve velike drvene minduše. Telo joj je lepo popunjavallo haljinu. Cipele sa potpeticama naglašavale su lakoću njenih koraka kada je išla od vrata do pletenog naslonjača gospodina Valda. Tamo stade i podboči se kao energična seljanka koja čeka na neodlučnu kozu. Kada je smeđim, duguljastim očima pogledala Šmuela, koji ju je posmatrao, nije se smešila, ali joj je lice odisalo mešavinom radoznale blagonaklonosti i blage oholosti. Kao da pita: A ti? Šta hoćeš? Kakva nam mala iznenađenja donosiš danas? I kao da hoće

da mu kaže da se doduše još ne smeši, ali je osmeh svakako moguć i dolazi u obzir.

Dok je ulazila, unela je nežan dah ljubičica, ali i blag, prijatan miris svežeg rublja, štirka, toplote pegle koji je njegov nos već osetio kada je išao hodnikom.

Šmuel se izvini: „Očigledno sam došao u nezgodno vreme.“ I brzo dodade: „Došao sam zbog oglasa.“

Opet ga prostreli pogled smeđih, samouverenih očiju, posmatrala ga je zainteresovano, pa čak sa izvesnom blagonaklonošću, nije izbegavala njegov pogled sve dok ga on nije oborio. Ispitivački je odmeravala njegovu neobuzdanu bradu kao što se bez žurbe posmatra mala sklupčana životinja. Onda klimnu, ne njemu nego gospodinu Valdu, kao da potvrđuje već izvedene zaključke. Sa svoje strane, Šmuel Aš je bacao poglede na nju i opet ih brzo skretao u stranu, ali mu je to bilo dovoljno da prepozna brazdu koja se jasno protezala od nosa do gornje usne. Ta brazda mu se učini neobično dubokom, pa ipak lepom i privlačnom. Ona skloni hrpu knjiga sa stolice, sede, prekrsi noge i namesti haljinu.

Nije žurila da odgovori na pitanje da li je došao u nezgodnom trenutku. Kao da je odlučila da svestrano razmotri njegovo pitanje dok ne bude sigurna da će dati savestan i odlučan odgovor. Na kraju reče: „Dugo ste čekali. Sigurno ste već razgovarali.“ Šmuela iznenadi njen pun, bezvoljan glas koji je i pored toga zvučao odlučno. Sigurno. Njen način govora nije bio nimalo upitan, govorila je kao neko ko iznosi proizvod dužeg razmišljanja.

„Vaš muž mi je predložio da vas sačekam“, reče Šmuel. „Iz oglasa sam shvatio da ...“ Gospodin Vald otvori oči i umeša se. „Rekao je da se zove Aš, od njega se dakle može nešto očekivati.“

On se okrenu Šmuelu i ispravi ga kao strpljiv učitelj: „Nisam suprug ove dame. Nema tu čast i zadovoljstvo. Atalja je moja ženska.“

Tek posle pauze koja je omogućila Šmuelu da se oporavi od iznenađenja, on pojašni:

„Ne u smislu ženske osobe, nego u smislu gospodarice. Kao u stihu: 'čije je nebo i zemlja.'“

Atalja: „Dobro, nastavite ovako dokle hoćete, čini mi se da to obojicu zabavlja.“

Ona izgovori tu rečenicu bez osmeha i bez pauze između „dobro“ i „nastavite ovako“. Ali njen topli glas je i ovoga puta obećavao Šmuelu da je još sve moguće, samo da ne preteruje i da se ne sramoti. Ona postavi nekoliko kratkih pitanja Šmuelu, pri čemu izričito ponovi jedno jednostavnijim rečima, jer nije bila zadovoljna njegovim odgovorom. Onda začuta nakratko pre nego što je radi pojašnjenja postavila još nekoliko pitanja.

Gospodin Vald reče vedro: „Naš gost je sigurno gladan i žedan! Na kraju, došao je kod nas direktno sa visina Karmela. Nekoliko pomorandži, komad kolača, šolja čaja mogli bi da učine čudo.“

„Vas dvojica nastavite razgovor, ja ću pristaviti vodu.“ Sada joj se u glasu začu osmeh koji je očigledno teško pokazivala na licu.

Posle tih reči se okrenu i prođe kroz otvor koji Šmuel Aš do njenog dolaska uopšte nije primetio. Ali sada, dok je izlazila, bokovima zaljulja zavesu od orijentalnih perli. Čak i kada je nestala, zavesa je nastavila da se njiše u talasima, čak je ispuštala zvuk tihog zapljuskivanja ili treperenja. Šmuel požele da taj zvuk ne prestane.

7.

Ponekad život teče sporo, žubori za sebe kao voda koja kaplje iz oluka i rije sebi malu brazdu u vrtu. Taj potočić se zadržava na svakom grumenu zemlje, zaustavlja se, stvara bariću, okleva, glode grumen zemlje koji mu prepreči put ili se probija potkopavajući ga. Kada naiđe na prepreke, voda se račva i nastavlja da teče u tri ili četiri potočića. Ili odustaje i ponire u vrt. Šmuel Aš, čiji su roditelji jednim udarcem izgubili ušteđevinu, čija su istraživanja prestala, studije na univerzitetu završene, koga je napustila devojka da bi se udala za bivšeg mladića, odlučio je dakle da prihvati ponuđeni posao u uličici Rav-Albas. Uključujući „pansion“ i skromnu mesečnu zaradu za to da svaki dan provede nekoliko časova sa invalidom, a ostatak vremena ima slobodno. Tu je bila i Atalja, gotovo dva puta starija od njega, pa ipak je svaki put bio pomalo razočaran kada bi otišla iz sobe. Šmuel je umislio da zapaža neku vrstu suzdržanosti ili razlike između njenih reči i glasa. Govorila je malo i ponekad zadirkivala, ali joj je glas bio topao.

Za dva dana ispraznio je svoju sobu u četvrti Tel Arza i preselio se u kuću sa popločanim dvorištem u senci jedne smokve i loze, kuću koja mu se svidela na prvi pogled. U pet kartonskih kutija za selidbu i starom mornarskom džaku doneo je odeću, knjige, svoju mašinu za pisanje i uvijene postere sa slikama Raspetog u naručju majke i postere kubanske revolucije. Pod rukom je nosio gramofon, a u rukama hrpu ploča. Ovoga puta se nije sapleo preko klimave drvene daske iza ulaznih vrata, koju preskoči krupnim korakom.

Atalja Abrabanel ga je uputila u njegove obaveze i kućna pravila. Pokazala mu je spiralne gvozdene stepenice koje su vodile od kuhinje do njegove mansarde. Dok je stajala u dnu stepenica, objašnjavala mu je zadatke, raspored u kuhinji i šta da radi sa rubljem. Pritom se podbočila na jednu šaku raširenih prstiju, a drugom mu je sa džempera i rukava hitro čupkala slamku ili suvi list koji se upleo u vunu. Ona reče precizno, suvo, što i pored toga u njemu probudi predstavu o slabo osvetljenoj, toploj sobi:

„Vidite, ovako stoje stvari: Vald je noćna ptica – uvek spava do podneva, jer je budan cele noći sve do jutra. Svakog dana ćete provesti u biblioteci od pet po podne do deset ili jedanaest uveče i razgovarati sa njim. To je manje-više vaš glavni zadatak. Svakog dana ćete puniti i paliti naftaricu. Hranićete ribe u akvarijumu. Ne morate se naročito truditi da pronalazite teme za razgovor – on će se pobrinuti za dovoljne zalihe tema, iako ćete brzo shvatiti da on spada među ljude koji govore zbog toga što ne podnose ni trenutak ćutanja. Ne plašite se svađe sa njim – naprotiv, on postaje stvarno živahan tek kada mu se protivreči. Kao star pas koji je srećan kad tu i tamo naiđe stranac, jer ima razloga da se uzbudi i zalaje. A ponekad čak i da ugrize. Naravno, samo u šali. Osim toga, vas dvojica možete da pijete čaja koliko hoćete. Ovde je kotlić za vodu, ekstrakt